УДК 821.512.145

Ә. КАРГАЛЫЙНЫҢ «РУМЛЫЛАР БЕЛӘН КЫТАЙЛАР АРАСЫНДАГЫ БӘХӘС» ШИГЪРИ ХИКӘЯТЕ

В статье речь идет о «Хикайатес самин» («Восьмом рассказе») из поэтического сборника поэта-суфия Абульманиха Каргалый «Переводы хаджи Абульманиха ал-Бистави ас-Са‘иди», которому было дано условное название «Спор ромейцев с китайцами». Данное повествование является своего рода назира (поэтическим подражанием) к «Маснави» Дж. Руми. В нем продемонстрирована яркая авторская интерпретация известного восточного сюжета. Данное повествование представлено в оригинале и подстрочном переводе на современный татарский язык.

Ключевые слова: Абульманих Каргалый, суфийская поэзия, образ зеркала, авторская интерпретация, восточный сюжет, назира.

The article deals with «Hikayates samin» («The Eighth story») from the poetry collection of the Sufi poet Abulmanikha Kargaly «Translations of Haji Abulmanikha al-Bistavi as-Sa'di», which was given the conditional name «The dispute of the Romanians with the Chinese». This narrative is a kind of nazir (poetic imitation) to J. Rumi's «Masnavi». It demonstrates the author's vivid interpretation of the famous oriental plot. This narrative is presented in the original and a subscript translation into the modern Tatar language.

Keywords: Abulmanikh Kargaly, Sufi poetry, image of a mirror, author's interpretation, oriental plot, nazira.

Әбелмәних Каргалыйның мөселман әүлияләре тормышы турындагы хикәятләрдән, шулай ук дүрт лирик шигырьдән торган «Тәрҗемәи хаҗи Әбелмәних...» җыентыгы (барлыгы 918 бәет) 1845 елда Казанда нәшер ителә. 1889 елда Казан университеты табгыханәсендә Түбән Курса авылында яшәүче Шәмсетдин бине Хөсәен акчасына җыентыкның икенче басмасы дөнья күрә [Каргалый, 1889]. Хәзерге вакытта китап ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге ТӘһСИнең Язма һәм музыкаль мирас үзәгендә саклана. Әлеге җыентык мөстәкыйль хикәятләрдән тора, әмма темасы, идея эчтәлеге һәм формасы ягыннан ул – бербөтен һәм тәмамланган китап. Һичшиксез, Ә. Каргалыйның бу җыентыкка кергән ун шигъри хикәяте дә рухы һәм эчтәлеге буенча суфилар турындагы әсәрләр рәтенә керә. Күпсанлы суфичыл мотивлар, образлар һәм символлар шуның ачык дәлиле булып тора.

Бөтен хикәятләрнең диярлек сюжеты борынгы легенда һәм риваятьләрдән алынган. Әмма, кызганычка каршы, без күп кенә хикәятләрнең чыганакларын билгели алмадык. Бүгенге көндә бу мәсьәлә бик авырдан хәл ителә яки бөтенләй хәл ителми диярлек. Беренчедән, безнең карашка, татарлар арасында таралган хикәятләр Һиндстан, Греция, Гарәбстан һәм, әлбәттә, Иран халыкларының

борынгы мәдәниятләреннән алынган элементлар һәм сюжетлар бергә үрелеп барган калейдоскоп кебек. Һиндстаннан Борынгы Азия һәм Кавказ территорияләре аша безнең ата-бабаларыбыз яшәгән җирләргә килеп ирешкәнче берничә үзгәреш этабы кичергән мондый хикәятләр гади халык арасында аеруча популяр булган; алар аерым шигъри җыентыклар булып басылып чыккан һ.б. Еш кына бу хикәятләргә яңа сюжетлар, мотивлар өстәлеп, алар шулкадәр үзгәргән ки, оригиналлары белән уртаклыклар бик аз калган. Кайбер хикәятләрдә татар фольклорыннан алынган мотивлар һәм символларның йогынтысы да сизелә.

«Икенче хикәят»тә («Хикәятес-сани») җыентык авторы үзенең кайбер хикәятләрен имам әл-Газалиның «Тәфсире кәбир» («Зур тәфсир») һәм «Мишкят әл-әнвәр» («Нурлар чыганагы») дигән ике китабыннан алуын әйтә. Әмма, чынлыкта, Ә. Каргалыйның шигъри хикәятләре белән әлеге китаплар арасында әлләни уртаклык юк, һәрхәлдә, аларны оригиналларга, бигрәк тә «Мишкят әл-әнвәр» кебек фәлсәфи-дини трактатка тиңләп булмый. XIX гасырда татарлар арасында киң таралган Коръән тәфсире «Тәфсире кәбир»гә килгәндә, Ә. Каргалый үз әсәрләренә пәйгамбәрләр тарихыннан алынган кайбер сюжетларны кертеп җибәрә, аерым алганда, сүз җыентыкның беренче һәм өченче хикәятләре («Хикәятел-әүвәл», «Хикәятес-сәлис») турында бара. Ни өчен Ә. Каргалый имам Газалиның «Мишкят әл-әнвәр» әсәрен чыганакларның берсе итеп күрсәткән соң? Бу дәвердә татар шагыйрьләренең имам Газали, Ф. Гаттар, Низами, Фирдәүси һ. б. кебек Көнчыгыш классикларының күренекле әсәрләрен оригиналлар буларак күрсәтү тенденциясе татар авторлары арасында шактый киң тарала һәм гадәти күренешкә әверелә. Әмма бу дөреслеккә туры килми. Мәсәлән, Һәмдәминең XVIII гасыр башында язылган «Нәсыйхәтнамә» әсәрен өйрәнгән Ф. Яхин әлеге авторның иҗатына да шундый ук тенденция хас булуын ассызыклый. Галим фикеренчә, Һәмдәми үзе сюжетларны Ф. Гаттарның «Панднамә»сеннән алуын расласа да, бу чынбарлыктан ерак, һәм «Нәсыйхәт-намә», һичшиксез, татар язучысының оригиналь әсәре булып тора [Яхин, б. 16].

Гыйбрәтле хикәянең төп сюжетын интерпретацияләү татар шагыйренең ун шигъри әсәренә дә диярлек хас. «Хикәятес-самин» («Сигезенче хикәят») – Ә. Каргалый җыентыгындагы ун хикәянең берсе. Ул Җ. Руминың «Мәснәви»енә үзенә күрә нәзирә буларак язылган. Шартлы рәвештә без аны «Румлылар белән кытайлар арасындагы бәхәс» дип атадык. Бу хикәяттә шулай ук автор интерпретациясе дә ачык сизелә: бөек фарсы классигының оригиналь әсәрендә күрсәтелгәнчә, диварны тутыктан чистартмыйлар һәм шомартып ялтыратмыйлар, ә көзге эләләр. Көнчыгышның бөек каләм иясе яшәгән һәм иҗат иткән чорда көнкүрештә көзгедән файдаланмаганнар әле, ул соңрак – 1279 елда уйлап табылган. Әмма моның белән хикәятнең асылы үзгәрми бит: Җ. Руми һәм Ә. Каргалый әсәрләрендә ялтырап

торган дивар да, күзгә дә бу дөнья ләззәтләреннән азат, Аллаһны һәм ул бар иткәнне чагылдырган чиста һәм тәкъва суфи йөрәген символлаштыра. Шулай итеп, Ә. Каргалый үз әсәренә үзенчәлекле суфи күзге образын кертә. Һәм ул сюжет линиясенең гомум нигезенә үрелеп, төп образга әйләнә.

Ә. Каргалыйның «Сигезенче хикәят»е җыентыкка кергән башка хикәятләр кебек үк югары стильдәге татар әдәби телендә язылган, бу – хикәят жанрына караган әсәрләрнең барысына да хас сыйфат. Әсәрдә хәзерге татар укучысына аз аңлаешлы гарәп, фарсы сүзләре дә, әйләнештән чыккан борынгы төрки сүзләр, катлаулы грамматик формалар, сөйләм әйләнмәләре, диалектизмнар күп. Шуңа күрә укучылар игътибарына оригинал текст белән янәшә аның безнең тарафтан башкарылган сүзгә-сүзгә тәрҗемәсе дә тәкъдим ителә.

Хикайәтес-самин	**Сигезенче хикәя**
1. Хөҗҗәт-әл-ислам Газали хәзрәте Диде бер көн бу гүзәл хикәяте.	1. Исламны дәлилләүче Газали хәзрәте Сөйләде бер көн бу гүзәл хикәятне.
2. Халь илә хальнең миянында мисал Кәлтерүбдер, беләсен, әй хуш хисал.	2. Хәл белән хәлнең асылы [турында] мисал Китереп (сөйләде ул), белегез, әй, хуш холыклылар.
3. Чин илә Румдан ике таифәләр Җәмгъ улыб бер падишаһә кәлделәр.	3. Кытай белән Византиядән ике төркем кешеләр, Бергә җыелып, бер патшага килделәр.
4. Диделәр һәр бере бер гарзы: һөнәр Күстәреб, шаһ янында гыйззәт мәгәр.	4. Һәр кайсы бер теләк белдерде: һөнәр Күрсәтеп, шаһ янында кадер-хөрмәтле була.
5. Йә, болар кем? – диделәр. – Әй шәһрияр, Бездәен остаз юк әндар-дияр.	5. «Йә, болар кем? – диделәр. – Әй патша, Бездән дә остараклар юк бу илдә!»
6. Япаруз хасыр вә мөнакъкаш ба гыймад. Касры Шәддадтан дәхи әүла зияд.	6. Ясарбыз сараеңны бизәкләр төшерелгән, колонналар белән. Шәддад сараеннан гузәлрәк булыр.
7. Әйләйүбән фикр илә дәгъвалары Бер берендән маһируз диб һәрбере.	7. Горурланып даулашалар [күкрәк киереп], Бер-береннән остарак дип һәрбере.

8. Гакыйбәт шаһ бер сарай күстәрер: «Дир ки, бондан халеңез мәгълүм улыр. –	8. Соңында шаһ бер сарайны күрсәтте: «Хәлегез шуннан мәгълүм булыр, – дип әйтте. –
9. Ике диварына әйләң зиннәти Вирүбән, изһар идәсез сәнгати».	9. Ике диварына бизәк төшерәсез, Сәнгатегезне күрсәтәсез».
10. Дотдылар бер җанибне румилар, Дотды чинилар дәхи руи дигәр.	10. Бер як диварга уреште румлылар, Бүтән якка кереште кытайлар.
11. Ара йирдә дотдылар һәм пәрдәләр; Бер-беренә мотталигъ улмаялар.	11. Арага кордылар пәрдәләр: Бер-беренең эшен күрмәсеннәр [дип].
12. Дөрлү-дөрлү нәкыш кылды румилар, Дотды чинъилар дәхи руи дигәр.	12. Төрле-төрле бизәк төшерде румлылар, Үз якларында булдылар кытайлар.
13. Дөрлү-дөрлү рәң илә мәнкуш җидар, Нә эшләдеке, нә күрелдеке бар?!	13. Төрле төстәге рәсемнәр белән бизәлгән дивар, Эшләнгәне, күрелгәне кайда бар?!
14. Сәнгать илә дәхи ошбу чинилар Ул тараф дивара сайкал ордылар.	14. Зур осталык белән кытайлар Үз як диварларына көзге куйдылар,
15. Һәм мөкайад улмады гайрә болар, Эшемез улды тәмам, дир румилар.	15. Башка бернәрсә эшләмәде болар, «Эшебез тәмам булды», – диләр румлылар.
16. Кем безем дә эшемез улды тәмам, Диде чин әһле дәхи башаз вә кам.	16. «Безнең дә эшебез тәмам булды!» – Диделәр кытайлар шатлык белән.
17. Патшаһ әйдүр, гаҗәп бу сүзеңез. Йук дорыр диварда һич монкушеңез.	17. Падишаһ әйтә: «Гаҗәб бу сүзегез, Юк ич диварда һичнинди бизәгегез».
18. Бонлар әйдүр сәнгатемез би гоман, Заһир улыр пәрдә кәтдеке заман.	18. Болар әйтә: «Сәнгатебезне, һичшиксез, Пәрдәне алгач күрерсез».
19. Боерыр шаһ, рәвгъ идәсез пәрдән, Күрәлем кем бу гаҗәеб кәрдән.	19. Боерды шаһ: «Күтәрегез пәрдәне, Күрик әле бу гаҗәеп нәрсәне!»
20. Әйләделәр шул заман рафгъ хиҗаб, Нә күрерләр, күргел имди шәйх-у шаб.	20. Шул чагында күтәрделәр пәрдәне, Ни күрерләр, күрделәр карты-яше.

21. Әһле румның кылдыгы дөрлү нөкүш, Нәчә рәңлә дөздеке мәрге вә хуш.	21. Румлылар төшергән төрле бизәкләр, Ничәмә-ничә төс белән ясалган гүзәл кошлар.
22. Чинилар диварында улды гәян, Калды хәйран шаһ илә пир вә җәван.	22. Кытайлар диварында ап-ачык булып күренде, Шаһ белән карты-яше хәйран калды,
23. Укыдылар бәрәкаллахны һамин, Чиниларә сәдъ-һәзаран афәрин.	23. « Бәрәкалла!» – дип шул чак Кытайларга йөз-меңнәрчә афәрин укыдылар.
24. Имди белдең ошбу хали, әй газиз, Фәһм идәрсәң уласән сахибе тәмиз.	24. Инде белдең бу эшне әй, газиз, Уйлап баксаң, аера белерсең.
25. Әһле заһирлар дорыр нәккашы дар, Анларың һиммәтләре-нәкыш дивар.	25. Әһле заһирлар – йорт бизәүчеләр, Аларның эшчәнлеге – стена бизәү.
26. Әһле батыйндыр шул чинилар мисал, Табылыр анларда мәҗмүгъ әл хисал.	26. Ходайга күңел белән ышанучылар шул кытай осталары кебек, Аларда төрле-төрле хасиятләр табылыр.
27. Чук тәкәллефлә улан рәң вә нөкуш Би тәкәллеф табылыр анларда хуш,	27. Күп (тырышлык) ясалмалылык белән булган төс һәм бизәк Аларда болай гына да бик әйбәт табылыр хезмәт белән.
28. Әһле заһир михнәтилә нәчә саль Табдыгы гыйльме ходаи зөлҗәлал.	28. Әһле заһир ничә ел (михнәт чигеп) Ходай гыйлемен тапса.
29. Әһле халә би тәкәллеф, би кәсеб Фазыл илән әксәре әйләр нәсыйб.	29. Халь әhелләре интегүсез, кәсепсез генә Белемлелек белән күбрәк нәтиҗәгә ирешәер.
30. Йәки һәрбер шәйхе шәрга раст идәр. Нә идәрсә шәргылә дугры кидәр.	30. Ягъни һәрбер шәех шәригать законын раслар, Нәрсә эшләсә дә шәригатькә туры килер.
31. Әһле инкярә бу сүз кылмаз әсәр, Зира дилләре хәҗәр, гүшләре кәр.	31. Инкяр әһленә бу сүз тәэсир итмәс, Чөнки күңелләре-таш, колаклары ишетмәс.

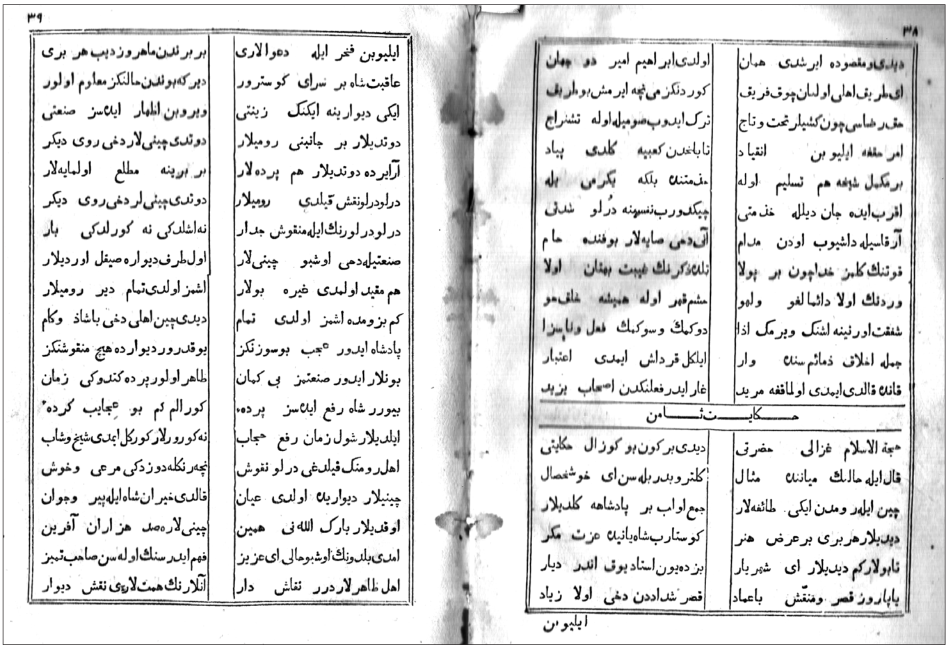

Ә. Каргалыйның «Тәрҗемәи хаҗи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди» җыентыгындагы «Сигезенче хикәят»нең беренче битләре

Әдәбият

Каргалый Ә. Тәрҗемәи хаҗи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди. Казан: Казан ун-тының табгыханәсе, 1889. 54 б.

Яхин Ф.З. Һәмдәминең «Нәсыйхәт-намә» әсәре // Әдәбият чыганаклары һәм текстология. Казан: ТР ФА Г. Ибраһимов исем.ТӘҺСИ, 1992. Б. 16.

Текстны басмага филология фәннәре кандидаты,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
Язма һәм музыкаль мирас үзәгенең өлкән фәнни хезмәткәре
***Хасавнех Алсу Әхмәдулла кызы** әзерләде*